

Despre trecerea de la regularitate la regulă sau „comunicarea eficientă în trei pași”

Dan S. STOICA*

1. Punerea problemei

Există, o știm, sfere ale existenței de pe Pământ și domenii de activitate umană de o complexitate care le face, pe de o parte, absolut excepționale și, pe de altă parte, imposibil de surprins în vreun model global: ne lipsesc date, nu putem corobora date extrase din analiza diverselor perspective sub care pot fi observate obiectele despre care vorbesc, dar, mai ales, nu putem conta pe repetarea întocmai a evenimentelor specifice acelor sfere și domenii. Mă refer aici la sfera fenomenelor naturale, dar și la sfera fenomenelor sociale, la cea a fenomenelor ce țin de gândirea umană și, în fine, la activitatea lingajieră, profund implicată în gândire și văzută și ca miez al oricărei instanțe de comunicare din lumea noastră, a ființelor umane.

2. Puncte de plecare în construirea argumentării

a) Încerc de ceva vreme să mă educ în sensul de a folosi – cât mai des, dacă se poate – gândirea laterală. Stăruie pe cartea lui

* Universitatea „Al. I. Cuza”, Iași

Edward De Bono, *Lateral Thinking*¹, acceptând să fac exercițiile propuse și să le fac în modul în care autorul mă sfătuiește. Am deja oarecare deprinderi, din desele contacte cu *The Art of Looking Sideways*², dar am și o prea lungă perioadă în care am tot folosit doar gândirea verticală. Mi se cere, deodată, să nu fiu neapărat obsedat de căutarea soluției optime, să accept și ceea ce, la o privire ulterioară, ar putea părea pueril (ca să nu zicem mai rău!), mi se cere să fiu mai creativ decât m-am imaginat vreodată și, mai ales, să nu mă opresc din creat. Mai mult, în capitolul *Attitudes towards lateral thinking* (pp. 44 ssq.), autorul propune ca gândirea laterală să fie considerată drept un fel de gândire pornită din ceea ce el numește „stimulare provocatoare”. Or, de vreme ce gândirea laterală poate duce la soluția unei probleme, iar soluția poate apoi fi recunoscută și înțeleasă prin prisma gândirii logice (verticale – precizarea mea, D. S.), se poate problematiza chestiunea sub forma următoare: fie acceptăm susținerea că „de vreme ce orice gândire efectivă este în realitate o gândire logică și că, deci, gândirea laterală este doar o parte din gândirea logică”³, fie acceptăm raționamentul conform căruia „Dacă prin gândire logică înțelegem o secvență de pași, fiecare dintre acești pași trebuind să fie corect, atunci gândirea laterală este în mod clar ceva diferit de gândirea logică”⁴. Ni se precizase deja⁵ că „una dintre funcțiile gândirii laterale este de a elibera informația atacând matricele-cliseu din gândire” și ni se spusese că: „Oricând se spune că o soluție a fost găsită prin gândire laterală, avem și o cale logică prin care se putea ajunge la acea

¹ Edward De Bono, *Lateral Thinking. A Textbook of Creativity*, London, Penguin Books, 1970.

² Alan Fletcher, *The Art of Looking Sideways*, London, Phaidon Press Ltd., 2001, retipărită în 2003, 2004, 2005, 2007.

³ de Bono, *op. cit.*, p. 45

⁴ *Ibidem*

⁵ *Idem*, p. 44

soluție. Așadar, ceea ce se presupune a fi gândire laterală nu este altceva decât o pledoarie pentru o mai bună gândire logică”⁶. Până la urmă, nu contează dacă vom crede că gândirea laterală este parte din gândirea logică sau este ceva cu totul distinct de aceasta, atâta timp cât vom fi în stare să vedem natura ei adevărată. Pentru a deprinde folosirea gândirii laterale, ceea ce contează este practica, făcută conform unor tehnici care ne sunt explicate începând de la pagina 57. În deschiderea prezentării acestor tehnici (capitolul *Techniques*), autorul atrage atenția asupra unui lucru important (important și pentru ceea ce descrie el în carte, important și pentru construcția de față): „Scopul tehnicilor formale este acela de a oferi o ocazie de a folosi practic gândirea laterală, astfel încât să dobândim, gradat, obiceiul de a gândi lateral. Tehnicile nu sunt sugerate drept rutine formale, care să fie învățate exact așa cum sunt, pentru a fi apoi aplicate întocmai, în mod deliberat. Ele pot fi totuși utilizate astfel până când deprindem suficientă fluență în gândirea laterală și ajungem să ne descurcăm fără aceste tehnici formale, luate ca atare”⁷.

Este aici, în ultimul citat, mai ales, o idee care trebuie reluată și în ceea ce privește practica comunicării. Și în ucenicia fiecăruia în domeniul comunicării (verbale sau nu) trebuie să existe o perioadă în care tehnicile formale trebuie învățate și reținute, trebuie utilizate și recunoscute în acte de comunicare produse în sfera de percepție a ucenicului. Ele nu vor rămâne, până la urmă, decât repere față de care se vor constata ecarturile din comunicarea „reală” și abia acele ecarturi vor fi de interpretat pentru a ne înțelege unii cu alții. Mai mult, există șansa, în comunicare, să vedem ecarturi devenind normă, apoi căzând în desuetudine și trecând în zona vreunei limbi de lemn, pentru ca

⁶ *Ibidem*

⁷ *Idem*, pp. 56-57

alte ecarturi să le ia locul, fără ca cineva să mai facă cu adevărat apel la normă. Voi reveni asupra chestiunii (vezi *infra*).

b) Mă voi referi acum la un alt domeniu de activitate umană, așa cum apare el descris într-o altă lectură recentă. În *Superfreakonomics*⁸, autorii pun, pentru prima dată, problema științelor economice în felul în care țin eu demult să pun problema în științele comunicării.

Ei spun că toate studiile, toate statisticile și simulările din științele economice nu fac altceva decât să dea seamă de cele ce s-au petrecut într-un anumit interval și, eventual, să pună în evidență unele regularități observabile în înșiruirea fenomenelor. Nimeni nu ajunge să facă o predicție corectă, nimeni nu poate să transforme regularitatea observată în regulă și, bazat pe acest lucru, să anticipe cu un grad ridicat de precizie evoluția lucrurilor în economie, indiferent de nivelul economic la care fac referire studiile oamenilor de știință ai domeniului. Și aceasta, ne explică cei doi autori, se întâmplă deoarece evoluția economiei (de orice tip și de la orice nivel) ține de factori multipli și de o complexitate care face imposibilă stabilirea invarianțelor și a variabilelor necesare unui studiu corect de prognoză: sunt și factori de mediu natural (greu de prezis, ei înșiși, în evoluția lor), sunt și factori umani (mai greu de descris și cu participări mai greu de anticipat) și sunt chiar imperfecțiuni ale științelor fundamentale pe care se sprijină analizele economice menite să stabilească ce anume din regularitatea ocurenței poate deveni regulă. Pe de altă parte, faptul că există medaliați cu Nobel în economie la îndemâna oamenilor de afaceri și a guvernelor, nu a făcut posibilă evitarea crizei financiare și economice pe care o

⁸ Steven D. Levitt, Stephen J. Dubner, *Superfreakonomics. Global Cooling, Patriotic Prostitutes, and why Suicide Bombers Should Buy Life Insurance*, London, Allen Lane, an imprint of Penguin Books, 2009.

traversează umanitatea în acești ani, deși aflăm că prezenta criză seamănă perfect cu cea de la începutul anilor 30 ai secolului precedent. Lucrurile se repetă, se poate constata chiar o anumită regularitate în evoluții din diverse domenii, dar nimeni nu se avântă să construiască reguli și încă și mai puțin să treacă la aplicarea lor. Când spune cineva – cum l-am auzit pe academicianul Constantin Bălăceanu-Stolnici, care a trăit sub vremurile de atunci ca și sub cele de acum – că această criză, cea de acum, seamănă cu cea din anii '30, acel cineva are dreptate doar dacă redă o percepție personală, cu elemente de ordin general; altminteri, nu putem să nu observăm că cel care face o astfel de susținere nu precizează nici măcar faptul că ne referim la două realități planetare complet diferite. Desigur, comparând cele ce se întâmplau atunci, în lumea cunoscută, cu cele ce se întâmplă astăzi, în lumea care ne interesează și despre care ne informăm, constatăm regularități ale producerii fenomenului numit „criză financiară și economică”: băncile dau faliment, guvernele nu mai pot asigura stabilitatea economică și socială, oamenii își pierd locurile de muncă și consumul scade dramatic, fără ca cineva să poată opri degingolada generală. Dar, nu e totuna să vorbim despre nici 4 miliarde de oameni sau despre aproximativ 7 miliarde, după cum nu e totuna să vorbim despre economiile naționale aproape închise din perioada anilor 1930 sau despre globalizarea de care mai nimeni n-a scăpat în lumea actuală, pentru a nu mai aminti despre dezvoltarea instrumentelor economice și mai ales a celor financiare în cei 80 de ani care despart o criză de „copia” ei. De aici, importanța înțelegerii contextului pentru analiză și tot de aici, importanța ideii că există domenii în care regularitățile observabile/observate nu dau neapărat naștere la reguli, ceea ce face predicțiile imposibile și ceea ce face literatura de tip „carte de bucate”, cu rețete bătute în cuie, să capete aspectul nesperios pe care-l merită. Sigur, s-au

sinucis oameni, de disperare, și acum 80 de ani, și în anul din urmă, dar cauzele disperării lor se găseau, în general, în plan național, atunci, și se găsesc în încrengătura de relații globale, acum. În 1930 nu se punea problema influenței traseului vreunui oleoduct asupra economiei țărilor traversate de acesta, după cum traseul conductelor de gaz nu isca probleme continentale pornind de la câte un referendum local, între două state vecine.

c) Un al treilea pilon al construcției de față vine din teritoriul fenomenelor naturale.

Faptul că prin anii '70 ai secolului trecut, omenirea era preocupată de instalarea unei epoci glaciare, pentru ca acum, la mai puțin de jumătate de secol, să fie preocupată de încălzirea globală nu arată lipsa argumentelor serioase și solide din punct de vedere științific pentru una sau cealaltă dintre cele două susțineri, ci imposibilitatea de a strânge toate (adică TOATE!) datele necesare și de a le corobora pentru a defini starea în care ne găsim, starea Universului din care facem parte și starea la care ne putem aștepta ca acesta să ajungă într-un viitor previzibil. Să mai reflectăm la exemplul cu încălzirea *vs.* răcirea globală! Așa cum ecologiștii din anii '70 își bazau argumentarea pe „speranța” de a mai avea o erupție devastatoare a vulcanului Pinatubo (ceea ce, din fericire, nu s-a produs), ajungem la situația în care, la 40 de ani distanță, riscul instalării unei noi ere glaciare este înlocuit, în discurs, cu riscul supraîncălzirii globale. Este limpede că avem o schimbare de discurs și nu o schimbare reală a stării de lucruri. Pentru ca situația să se modifice din punct de vedere meteorologic, este nevoie de ere, nu de câteva zeci de ani.

Se vede limpede că totul seamănă cu ceea ce remarcam mai sus cu privire la sfera economică: tot așa, unii sociologi și economiști își bazează predicțiile pe elemente necontrolabile și... impredictibile, rezultatul fiind ilar (dacă nu ne gândim la gravitatea situațiilor pe care le antrenează amintitele predicții).

În alt plan, ceea ce părea a verifica anticipările înfloririi prin cooperare globală a degenerat într-o criză (la fel de) globală tocmai din pricina cooperărilor care fondau cealaltă viziune. Să nu se înțeleagă cumva, de aici, că militez pentru reducerea cooperărilor! Ceea ce mi se pare interesant este tocmai faptul că nu e destul să iei în calcul doar o parte din datele necesare pentru predicții în domeniul economic și social. Dar, din nou, care ar fi „toate” datele? Mai mult, atunci când datele provin din domenii vagi, ele nu vor permite calcule foarte precise și, adăugând date vagi altor date, tot vagi, șansa de a atinge un rezultat precis scade din ce în ce mai mult.

d) Despre utopii. Stărui de ceva vreme pe o culegere de texte - literare și filosofice - din ciclul *The Faber Book of*. Este pentru prima dată când *Republica* lui Platon îmi este prezentată drept utopie, este pentru prima dată când o viziune a lui Hitler apare discutată neutru, ca o (doar altă) utopie, ba mai găsesc și alăturări de genul autorilor evocați mai sus cu Oscar Wilde, unde utopia socialismului este prezentată într-o cheie ironică, devastatoare.

Mă uit la mulțimea de texte adunate în carte, mă desfăt cu lectura unor scrieri extrem de diverse și mă las impresionat de formele pe care le poate lua utopia. Aș îndrăzni, totuși, să văd ceva, ca o caracteristică a utopiilor, ceva ce se regăsește - explicit sau implicit - în orice construcție utopică: regula. Existentă sau imaginată, aplicată sau doar plănuită, regula este cea care încremenește totul în incredibil, în imposibil, în utopic.

3. La chestiune: activitatea langajieră

Comunicarea verbală presupune utilizarea limbajului natural sau, din perspectivă lingvistică, folosirea unei limbi

(istorice) ca mijloc de comunicare. Or, folosirea unei limbi oarecare înseamnă combinarea laturii sociale a fenomenului – limba, în accepțiunea saussuriană – cu partea sa individuală – acea *parole*, cum o numea același Saussure. Una fără alta nu pot exista și totul are la bază o capacitate înnăscută a minții umane, facultatea de limbaj. Deși îl aflăm pe Saussure definind *langue* (rom. *limbă*) drept limbajul din care se scade *parole*, știm că este doar o stratagemă prin care lingvistul încearcă să-și facă mai clară și mai lesne de înțeles distincția *langue/parole*. Preluată și dezvoltată de-a lungul secolului trecut, teoria lingvistică saussuriană își găsește loc și în teoriile despre limbaj ale lui Eugeniu Coșeriu. Limbajul, la acesta din urmă, este văzut și definit ca fenomen complex „implicând mai multe aspecte simultane, dar care se prezintă în planuri diferite și pot fi abordate, prin urmare, din puncte de vedere diferite”⁹. Dacă, la Saussure, teama exprimată era ca nu cumva obiectul lingvisticii să ne apară drept „o îngrămadire confuză de lucruri eteroclite, fără legătură între ele”, la Coșeriu, ideea de fenomen complex îngăduie speranța de a atinge o viziune holistică asupra obiectului de studiu. Limbajul, ne spune tot Coșeriu, este un fenomen unic în felul său. Faptul că îl numim cu un termen articulat cu articol hotărât de singular trebuie înțeles cu sensul de a se referi la un obiect unic și solidar, nu la un obiect unitar și omogen. El trebuie înțeles ca un asamblaj de părți organizate diferit, în legătură cu care trebuie să recunoaștem empiric că se țin laolaltă, fără să li se poată recunoaște vreo homomorfie sau vreo omogenitate. Saussure considera drept incorectă metoda prin care științe precum psihologia, antropologia, gramatica normativă, filologia și altele ar putea revendica limbajul ca fiind unul dintre obiectele lor. A fost, în timp, depășită și spaima aceasta. Acum înțelegem

⁹ Eugeniu Coșeriu, *Introducere în lingvistică*, Cluj, Editura Echinoc, 1995, p. 92

că limbajul, ca domeniu al multor științe – printre care și cele enumerate în cursul lui Saussure –, trebuie să existe ca obiect definit și cu proprietăți coerente, dar aceste proprietăți, în spațiul fiecărei științe, nu vor fi generale și analitice, ci vor fi specifice și sintetice. Eugeniu Coșeriu dă consistență definirii aparent slabe și incomplete („limbajul este un fenomen complex”, vezi *supra*), arătând că acest fenomen are o realitate ideală (limba) și o realitate concretă (actul lingvistic). Limba este o abstracție, o existență virtuală în conștiința vorbitorilor, folosind ca depozit, ca memorie a unor acte lingvistice care au avut loc, dar și ca posibilitate pentru vorbitori de a produce, conform actelor lingvistice precedente luate drept model, acte lingvistice mai mult sau mai puțin identice, dar în orice caz inteligibile. Pe de altă parte, actul lingvistic, ca realitate concretă a limbajului, este văzut ca aspect fundamental al acestuia. Iată ce ne spune Coșeriu:

„Fiind întotdeauna expresie a unei intuiții inedite și unice, actul lingvistic este un act de creație, act singular care nu reproduce exact nici un act lingvistic anterior și care, numai prin limitele pe care i le impune necesitatea intercomunicării sociale, «seamănă» cu acte lingvistice anterioare, aparținând experienței unei comunități. Adică, actul lingvistic este, prin natura sa, act eminent individual, însă determinat social prin însăși finalitatea sa, care este aceea de «a spune cuiva ceva despre ceva».” (Coșeriu 1995, p. 26).

Am mai adăuga și faptul că actul lingvistic își vede definit sensul și prin ceea ce este contextul producerii sale. Or, cum contextele sunt unice, actele lingvistice, producțiile langajiere, acea *parole* a lui Saussure, vor fi și ele unice. Partea care ține de imanența limbii nu se schimbă, dar noi nu comunicăm prin fraze, ci prin enunțuri, iar enunțul este un unicat născut din

enunțarea unui conținut lingvistic. Dacă cineva spune (în fața unui anumit auditoriu, cu o anumită intensitate a vocii, pe un anumit ton și cu o anumită mină, însoțită de o anumită gestică) „Fiecare enunț este unic”, apoi, la o secundă mai târziu, spune (dinaintea aceluiași auditoriu, cu același glas, cu aceleași elemente de paraverbal și de nonverbal) „Fiecare enunț este unic”, se poate constata că cele două enunțuri sunt diferite, deși au același conținut lingvistic. Al doilea enunț nu mai transportă același conținut intențional ca primul, deși conținuturile lor informaționale seamănă. La auzul celui de-al doilea enunț, auditoriul înțelege că trebuie să caute rostul noii rostiri a aceleiași fraze. Nu se mai întreabă nimeni „ce a vrut să spună?”, ci „de ce a repetat?”, „asupra cărui detaliu ne cheamă să ne îndreptăm atenția?”, „ce vrea el, de fapt?”. Și aceasta, pentru că al doilea enunț se produce într-un context nou, care conține primul enunț. Actele lingvistice lasă urme, iar urmele lor – de neșters! – reconstruiesc continuu contextul unei interacțiuni. Doar memoria (sau, mai degrabă, lipsa ei, adică uitarea) ne poate asigura ștergerea efectelor câte unui enunț din contextul interacțiunilor noastre (verbale sau nonverbale). Altminteri, X rămâne cel care m-a jignit (chiar dacă și-a cerut scuze și „și-a retras vorbele”!) și tot ce-mi va spune de-acum va fi decodat în contextul care conține și jignirea produsă prin enunțarea unei anumite fraze. Nu fraza mă jignește, ci faptul că X a „prins-o” în enunțul adresat mie într-o enunțare. Acea enunțare este evenimentul pe care nu pot să-l șterg din memorie. Fraza îmi era cunoscută dinainte de eveniment și nu-mi făcea nici o impresie. Luată în sine, nu-mi face nici acum vreo impresie: e o frază din limbă. Ceea ce m-a supărat a fost faptul că individul concret X, în momentul concret T, a actualizat fraza P într-o enunțare adresată mie. Pe de altă parte, este foarte posibil ca sentimentul meu să nu

fie corect întemeiat: poate că fraza folosită în enunțarea cu pricina nu este jignitoare *per se*, dar starea mea psihică (și, poate, și cea fizică) din momentul când mi-a fost adresat enunțul respectiv să nu fi fost fastă și să fi antrenat o decodare nefericită. Cine poate spune?! Cine ar fi putut preveni o astfel de întâmplare? Pe ce baze? Pornind de la ce regularități? Regularități ținând de semantica limbii? Regularități ținând de cerințele vieții sociale în cadrul culturii date? Regularități ținând de experiența relației dintre X și mine? Regularități observate în comportamentul meu social? Dacă nu, atunci care? Poate o anumită stare a vremii (barometru scăzut, de pildă) ar fi putut avea influența nefastă constatată în final. Poate o perioadă de exacerbare a activității solare va fi indus o stare de nervozitate unor indivizi ca mine, făcându-i irascibili, grăbiți în decodarea mesajelor primite, inapți pentru interpretări „juste” (or fi existând, oare, interpretări „juste”?). Imposibil de spus, imposibil de generalizat, imposibil de prins într-o regulă. Asemenea oricărui tip de întâmplări, și întâmplarea care a constat în actul lingvistic al enunțării acelei fraze pe care eu am luat-o drept ofensatoare este un eveniment unic, pentru că este contextual. Și totuși, evenimente similare se vor mai fi întâmplat și se vor mai întâmpla. Ele vor avea un grad de similaritate, rămânând unice. Și atunci, dacă nu se repetă, cum am putea să le gestionăm statistic și să le prindem într-o regulă, o normă de aplicat în cazurile asemănătoare? Putem, desigur, constata, *a posteriori*, unele regularități în producerea acestor evenimente. Dar regula?!

3.1. Un fenomen prezent în enunțare: citarea

De ce cităm? La ce este bună citarea, dacă există norme care ne pot dirija în orice moment, în orice situație-tip și care, odată învățate, folosesc tuturor deopotrivă?! Și apoi, ce cităm atunci

când cităm și pe cine? Ar mai fi nevoie să se recurgă la citare, dacă toți am spune aceleași lucruri despre aceleași chestiuni, în aceleași contexte?

Montaigne spunea că citează din spusele altora pentru a se exprima mai bine pe sine. Cum se ajunge la o asemenea situație ne putem explica pornind de la ideea însăși a intertextului cultural împărtășit: aparținând unei culturi, trăindu-ne viața într-o limbă, preluăm – cu valoare de cunoaștere individuală – stereotipuri de gândire, prejudecăți, soluții gata făcute pentru diverse situații-tip, ba chiar și exprimări menite să ne comunice altora și să ne pună în comunicare cu cei din jur. Privite în ansamblu, toate acestea sunt tipare ieșite din constituirea și aplicarea unor standarde, a unor norme. Și totuși, la răstimpuri, apare cineva care spune lucrurilor pe alt nume, care se abate de la regulă, care inovează. Culmea este că acela este reținut de memoria comună, acela devine nou reper și cele spuse de el, așa cum au fost spuse, cu ecartul marcat clar față de norma în vigoare, devin forme de expresie preferate de cei care doresc să mărească forța de impact a propriului lor discurs ori doresc să se revendice explicit de la câte un înaintaș celebru. Poți, desigur să te exprimi simplu, clar, plat, spunând lucrurilor pe nume, adică spunând lucrurilor pe numele reținut de normă. Dacă însă vrei să dai forță suplimentară discursului tău, dacă vrei să sugerezi mai mult decât spui (a se vedea și P. Grice, despre implicatură), dacă vrei să adaugi valoare expresiei tale, va fi de preferat să recurgi la ceea ce vei fi reținut din ecarturile produse de cineva, la un moment dat. Chiar și atunci când citezi vestita frază a lui Chomsky (*Colorless green ideas sleep furiously*) o faci pentru a șoca, pentru a reține atenția, pentru a da forță intervenției tale discursive, fie că e vorba despre un discurs didactic, fie că este un discurs științific sau de orice alt gen. Când se va fi gândit primul om să dea lumii un oximoron, va fi avut el oare în vedere abaterea de la normă sau i se va fi părut că nu are o altă expresie

cu care să redea ceea ce voia să redea? Acum, aproape ne-am obișnuit prea mult cu unele astfel de figuri, din exces de utilizare. Cine se mai gândește la „monstrul logic” din formulări precum *dulce suferință* sau *tăcere elocventă*? E ușor să lași impresia că l-ai citit pe Camus „scăpând” în vreo conversație o vorbă precum *tăcere asurzitoare* sau să pari a te revendica de la Rimbaud agrementându-ți discursul – acolo unde merge, desigur – cu *splendoare invizibilă*. Am ales să dau drept exemplu oximoronul, pentru că este, în opinia mea, figura în care ecartul față de logică (și de normă) este cel mai mare. Puteam să aleg să vorbesc despre utilizarea metaforelor și tot așa fi avut abateri de comentat. Întregul limbaj este o metaforă, propunea cândva Iuri Manin, președinte, pe vremea aceea, al Academiei de Științe a URSS. În utilizarea lui, a limbajului, însă, minți capabile de asocieri dintre cele mai surprinzătoare reușesc să definească oblic (cf. A. J. Greimas) obiectele lumii noastre și astfel reușesc să ne rețină atenția și să ne marcheze memoria. O scenă din filmul *Looking for Richard*, de și cu Al Pacino, conține o discuție exact pe această temă: în timpul lucrului pe text, la masă, actorii încearcă să înțeleagă textul shakespearian, punând problema din cât mai multe puncte de vedere posibil; unul se întreabă, de pildă, de ce personajele din Shakespeare nu spun simplu ceea ce au de spus, de ce, când unul vrea apă, nu spune ca și noi „dă-mi, te rog, un pahar cu apă”, ci se lansează în formule nemaiîntâlnite, precum – și aici el inventează, iar eu reproduc din memorie – „fă-te Hermes, pune-ți aripi la picioare și zboară de îndată de-mi adu licoarea vieții într-un pocal”. Răspunsul e clar: așa cum spunem noi, replica își face (poate!) efectul în acel moment (adică, cel interpelat îți aduce un pahar cu apă), dar o uită toată lumea imediat; așa cum o spune Shakespeare, replica impresionează și rămâne în memoria celor care au auzit-o. Vedem bine, de altfel, că rămâne vreme de secole în memoria culturală a omenirii.

Reluăm, așadar, spusele cuiva doar pentru că găsim, în formularea – în mod cert non standard! – realizată de cel în cauză, ceva puternic, ceva impresionant, oricum, ceva ce ni se pare și total altfel decât expresia comună, dar și perfect adecvat nevoilor noastre de expresie din momentul respectiv. Cum de ne amintim spusele celui din care alegem să cităm „pentru a ne exprima mai bine pe noi înșine”? Pentru că, din vreun punct de vedere, acele spuse au ignorat regula, au marcat o distanță față de monotonia expresiei comune. Pentru că s-au remarcat, s-au individualizat, au ieșit în evidență, singularizându-se. Au sfidat norma, cum s-a exprimat și distinsa noastră sărbătorită, într-un titlu de carte (*Sfidarea normei*). Cum să nu tenteze o astfel de formulă?! Și cum ar putea fi tentantă o formulă banală, (mult prea) des utilizată de toți în situația-tip pentru care există, conform normei limbii?!

Există, desigur, și efectul de patinare, de uzare prin exces de utilizare a unei expresii. Este cazul acelor exprimări deosebite ajunse să fie nivelate, să se integreze în zona banalului, a expresiei de toate zilele. Ele pot să se degradeze, intrând în limba de lemn, pot să rămână doar banale și, deci, să-și piardă forța de impact ori pot – ca elemente ale limbii de lemn – să fie utilizate în enunțuri ironice¹⁰. În acest din urmă caz, sonoritatea unei expresii își vede prelungită prezența în utilizarea membrilor comunității lingvistice respective, chiar dacă efectul își schimbă registrul. Nu este mai puțin remarcabil, însă, chiar faptul că sensul expresiei, în noua utilizare, este cu totul altul, uneori surprinzător, poate chiar mai surprinzător decât fusese sensul ei dintâi (și, să ne amintim, acel sens dintâi era deja dat de un ecart de la normă și avea o forță suplimentară de impact!).

¹⁰ A se vedea, pe această temă, și Dan S. Stoica, „Corectitudinea politică și limba de lemn”, în *Revista Transilvană de Științe ale Comunicării*, Nr. 5/2007, pp. 60-64

3.2 Poezia

Și încă n-am luat în discuție discursul poetic!...

Încep cu evocări și trec apoi la temă. Adolescenții români ai anilor '80 erau mândri că puteau alege să fie *trimbulinzi*, ca semn de revoltă împotriva încremenirii unui sistem căruia nu voiau să-i cedeze. Un cuvânt inventat, rezultat din forța generatoare a geniului creator al poetului Nichita Stănescu, căpătase sens și avea forță. Care-i legătura lui cu limba română? De ce reguli țineau cont cei care-l foloseau pentru a-și revendica apartenența la o generație anume?

Tot în anii aceia, Nichita Stănescu mărturisea că a simțit că trăiește o epifanie când a ajuns să înțeleagă versul neîntrecut al lui Eminescu, „Nu credeam să-nvăț a muri vreodată”. Unde-i logica, unde-i banalul expresiei cotidiene, acela dat de stricta respectare a regulii? Și apoi, în ce țărâm minunat ne ademeneste Nichita cu al său „Foaie verde de albastru / Azi mă doare-un cal măiastru”! Aproape că nu mai pot gândi versurile poeziei populare, (prea) des cântate în anii '70-'80, „Foaie verde măghiran/de trifoi/de alte câte plante știm”. Îmi spui să completez „foaie verde”, îți spun „de albastru”. Te marchează pe viață calul măiastru din durerea poetului. Și-apoi, de ce-și aleg îndrăgostiții câte un vers din cine știe ce poet sau câte unul din vreun cântec la modă, pentru a-și exprima, fiecare!, sentimentele proprii? Se pare că explicația stă tot în forța dată de ecart, forța venită din ieșirea din normă. Așa cum Sorescu spunea, cu admirație, că tare bine mai știu actorii să ne joace viețile, tot așa aș spune și eu că tare bine știu poeții, scriitorii, filosofii să ne exprime emoțiile, gândurile, atitudinile, intențiile de comunicare.

4. Calea de mijloc

Cum n-aș vrea să pozez în anarhist, voi încerca să atenuez ceea ce ar putea părea, în acest studiu, că este militantism în sensul abolirii regulii. Asta n-ar fi decât o altă utopie... Așa cum am mai scris¹¹, perioada de formare a individului, școala, nu urmărește scopuri precum a-l învăța pe acesta matematică, limbi străine, geografie etc., ci are în vedere un singur scop, copleșitor ca importanță și ca dificultate: să-l învețe pe copil să comunice, pentru a se încadra fără probleme în comunitate, în cultura în care s-a născut și în care va trăi (măcar o vreme). „Esența întregului proces constă în a învăța să te conformezi convențiilor grupului în care trăiești ca individ”, avea să spună un neurofiziolog, Zachary John Young¹².

Calea de mijloc, pentru care militez, de fapt, este una la care mă gândesc doar cu privire la domeniul pe care încerc să-l servesc, comunicarea. Deși nu m-am ocupat aici decât de comunicarea verbală și doar vag am amintit și de alte forme și mijloace de comunicare folosite de oameni, ceea ce propun drept cale de mijloc are în vedere toate formele de comunicare și, pentru a porni construcția, îl invit pe cititor să se gândească la simplul fapt că nu poți avea ecart decât prin raport la ceva, care va fi regula. Așadar, pentru ca un ecart să aibă sens, el trebuie să poată fi raportat la vreo regulă. Fără regulă, el nu ajunge să fie decât un nonsens. Raportat la regulă, el își dezvăluie distanța față de aceasta și, împreună cu ea, cu norma, capătă valoare și, deci, seduce.

¹¹ Dan S. Stoica, *Comunicare publică. Relații publice*, Iași, Editura Universității « Al. I. Cuza », 2004

¹² Zachary John Young, *An Introduction to the study of man*, Oxford, Oxford University Press, 1971

5. Distanța – enormă! – de la regularitate la regulă

Și totuși, ...

Norma trebuie să existe, nu să fie impusă în utilizare. Regularitățile constatate trebuie să facă parte din cunoașterea împărtășită a unei comunități lingvistice, dar nu ca reguli imuabile, ci ca repere ale posibilităților de expresie. Pornind de la ele, practica comunicării va fi (sau trebuie să fie) înțeleasă ca adecvare a posibilităților la situația de comunicare concretă și la contextul discursului din acea situație. Dacă adecvarea va impune apelul la un ecart de la norme, doar vorbitorul va putea s-o decidă (și tot el va suporta consecințele alegerii făcute). Nu vom putea spune vreodată, dinainte, cum e corect, ci doar vom putea constata, *post festum*, dacă a fost o abordare discursivă adecvată sau nu.

De aceea, lecțiile despre cum să vorbești la un interviu de angajare (a se vedea, spre exemplu, cartea *Metodici și tehnici de exprimare scrisă și orală*¹³ (Ferréol, Flageul, 2007) sau despre cum să-ți cucerești viitorii socri de la prima întâlnire nu pot fi decât stupide preziceri cu privire la situații pe care nu le cunoaște nici autorul unor astfel de lucrări, nici cititorul în căutare de sfaturi practice. Titluri precum „Zece pași de aur la interviul de angajare” sau „Cum să-ți cucerești șeful prin discurs eficient” (nu am mai reluat aici exemplul – inventat ! – din titlu) nu pot fi decât triste exemple de abordări greșite. În practica comunicării, o singură regulă trebuie avută în vedere și aceasta este: „Nu există reguli!”. Cu ochii la regulile din teoriile care explică domeniul comunicării, orice ecart va garanta un impact superior față de recursul la norme. Am ales să spun „impact”, pentru că nimic nu garantează eficiența discursului.

¹³ Gilles Ferréol, Noël Flageul, *Metode și tehnici de exprimare scrisă și orală*, Iași, Polirom, 2007. Traducere din fr. de Ana Zăstroiu

Aduc, în final, un exemplu pe care îl consider perfect potrivit susținerii ideii expuse în prezentul studiu. În toamna anului 2009, deputata Adriana Săftoiu a făcut o demonstrație de la tribuna Parlamentului României: ceruse să i se dea cuvântul și, odată ajunsă la tribună, a înșirat o suită de enunțuri fără sens, fără legătură între ele, ba chiar și cu subiecte fără legătură. La finele discursului, cei din sală au aplaudat-o, iar președintele de ședință i-a mulțumit pentru interesanta intervenție. Abia atunci, Adriana Săftoiu le-a ținut un discurs cu cap și coadă, cu sens și cu rost, în care le-a dezvăluit că precedentul discurs era o suită de nonsensuri menită să pună în evidență faptul că, în Parlament, nimeni nu ascultă ce spune cel invitat să vorbească. Parlamentarii, așa cum s-a văzut în demonstrația genială a Adrianei Săftoiu, au doar grijă de conveniențele de suprafață, adică aplaudă și-i mulțumesc celui care a cuvântat, dar nu ascultă nimic din ceea ce li se spune de la tribună. Prin acel discurs fără sens, vorbitoarea nu avea intenția să transmită vreo informație, ci gândea numai să creeze contextul unei demonstrații cu privire la lipsa de calitate a comunicării dintre deputați. Așa se face că, nespunând nimic cu sens, Adriana Săftoiu a spus mai mult decât le-ar fi convenit vreodată colegilor săi să audă. Și ne-a spus și nouă, implicit și indirect, ceea ce avea de fapt a spune.

6. În concluzie

La fel ca și în prognozele privind vremea sau starea economiei, în comunicare ne rămâne doar să constatăm regularități și să construim, pornind de la ele, vremelnice norme. Ceea ce va fi validat în practică, însă, rămâne de văzut. Ca și în gândirea laterală a lui de Bono, trebuie să existe, pentru fiecare, o perioadă de început, când individul deprinde norme și tehnici (fixe, am zice), dar adevărata gândire laterală și adevărata

comunicare apar când individul utilizează, cu naturalețe și făcând uz de ecarturi dintre cele mai neașteptate, gândirea laterală și, respectiv, limba.

Bibliografie

- Carey, John (ed.), *The Faber Book of Utopias*, London, Faber and Faber Ltd., 1999.
- Carpov, Maria, *Sfidarea normei*, Iași, Editura Universității "Al. I. Cuza", 1995.
- Coșeriu, Eugeniu, *Introducere în lingvistică*, Cluj, Editura Echinoc, 1995.
- De Bono, Edward, *Lateral Thinking. A Textbook of Creativity*, London, Penguin Books, 1970.
- Ferréol, Gilles, Flageul, Noël, *Metode și tehnici de exprimare scrisă și orală*, Iași, Polirom, 2007. Traducere din fr. de Ana Zăstroiu.
- Fletcher, Alan, *The Art of Looking Sideways*, London, Phaidon Press Ltd., 2001, retipărită în 2003, 2004, 2005, 2007.
- Levitt, Steven D., Dubner, Stephen J., *Superfreakonomics. Global Cooling, Patriotic Prostitutes, and why Suicide Bombers Should Buy Life Insurance*, London, Allen Lane, an imprint of Penguin Books, 2009.
- McElreath, Mark; Miller, Page W., *Introduction to Public Relations and Advertizing: A Reader from the Consumer's Point of View*, ed. a 3-a, Needham Heights, MA, Ginn Press, 1993.
- Stoica, Dan S., *Comunicare publică. Relații publice*, Iași, Editura Universității « Al. I. Cuza », 2004.
- Stoica, Dan S., „Corectitudinea politică și limba de lemn”, în *Revista Transilvană de Științe ale Comunicării*, Nr. 5/2007, pp. 60-64.
- Young, Zachary John, *An Introduction to the study of man*, Oxford, Oxford University Press, 1971.